

Тема 1. Розвиток туризму. Класифікація видів спеціального туризму

У сучасній вітчизняній і зарубіжній літературі вироблено багато підходів до визначення поняття "туризм".

Ці підходи базуються на різних ознаках і можуть бути об'єднані в кілька груп:

- *туризм як тимчасові переміщення людей, їх перебування поза межами постійного місця проживання та тимчасове перебування на об'єкті, що викликає туристський інтерес;*

- *туризм як складна соціально економічна система, основу якої становить багатогалузевий виробничий комплекс, названий туристською індустрією;*

- *туризм як сегмент ринкової економіки, на якому взаємодіють різні підприємства господарського комплексу з метою пропозиції продукту, задовольняє туристський інтерес;*

- *туризм як тимчасові виїзди громадян та осіб без громадянства у вільний час з постійного місця проживання в оздоровчих, пізнавальних, професійних, спортивних, релігійних, ділових, освітніх та інших цілях на строк не менше 24 годин і не більше 6 місяців і без можливості займатися оплачуваною діяльністю в місці тимчасового перебування.*

Останнє визначення поняття "туризм", на наш погляд, є найбільш повним, так як враховує всі ознаки, які відрізняють туризм від подорожі і інших видів переміщень. Найбільш важлива ознака, що визначає туристські переміщення, - *вільний час людини*. Під вільним часом в туризмі слід розуміти час відпустки, канікул, вихідних та святкових днів, після виходу на пенсію. Друга найважливіша ознака туризму - *мета переміщення*. У визначенні чітко позначені ці цілі: оздоровчі, пізнавальні, професійні, спортивні, релігійні, ділові, освітні. Третя ознака встановлює *тимчасові рамки туристського переміщення* - не менше 24 годин і не більше 6 місяців, що надзвичайно важливо для туристської статистики та економіки туристської індустрії. Четверта ознака, що характеризує туристські переміщення, передбачає *неможливість займатись оплачуваною діяльністю в місці тимчасового перебування*. Це означає, що турист крім вільного часу повинен володіти і вільними грошовими коштами, які він готовий витратити на певні цілі, пов'язані з відпочинком і відновленням організму.

Сучасний туризм - явище, з одного боку, молоде, так як він став масовим лише після Другої світової війни; з іншого боку, туризм має глибокі історичні корені, бо подорожі відомі людству з найдавніших часів.

В історії розвитку туризму прийнято виділяти чотири етапи:

- до початку XIX ст. - передісторія туризму;

- початок XIX ст. - початок XX ст. елітарний туризм; зародження спеціалізованих підприємств з виробництва туристичних послуг;

- початок XX ст. - до Другої світової війни - зародження масового соціального туризму;

- після Другої світової війни - сучасний етап - масовий соціальний туризм; формування туристської індустрії як міжгалузевого комплексу з виробництва товарів і послуг для туристів.

В основу цієї періодизації покладено такі критерії: техніко-економічні передумови, соціальні передумови, цільові функції туризму на різних етапах розвитку.

На першому етапі розвитку туризму основними мотивами подорожі були торгівля, освітні цілі, паломництво, лікування. У Середньовіччі посилюється релігійний фактор подорожі - поклоніння святинь християнства і ісламу. В епоху Ренесансу релігійна складова туризму була дещо послаблена, при цьому зміцнилися освітній і пізнавальний мотиви мандрівників. Особливістю подорожей до початку ХІХ ст. був примітивізм засобів пересування; подорож була не самоціллю, а необхідною умовою до досягнення власне цілі: торговельні справи, розширення освітнього кругозору, лікування, паломництво. Всіх мандрівників об'єднувало одне якість: вони становили меншість, еліту суспільства.

Найважливішу роль в розвитку туризму відіграли революційні зміни в розвитку транспорту: винахід пароплава (американцем Робертом Фултоном в 1807 р.) і паровоза (англійцем Джорджем Стефенсоном в 1814 р.), вдосконалення поштового зв'язку, що супроводжувалося розширенням мережі доріг у Європі. Все це зумовило надійність і швидкість пересування при зниженні витрат на подорож. В середині ХІХ ст. з'явилися перші пароплавні компанії, що стояли в основі круїзного туризму.

Протягом другого етапу розвитку туризму у суспільстві відбуваються такі процеси, як зміна співвідношення робочого часу і часу для відпочинку. У Німеччині в 1873 р. вперше були введені оплачувані відпустки, відбулося зменшення робочого часу на користь вільного. Підвищення якості та надійності транспортних перевезень у сукупності з їхнім здешевінням, а також поступове скорочення робочого часу зумовили істотне збільшення чисельності подорожуючих.

У цей період виникають спеціалізовані засоби розміщення для обслуговування мандрівників. У Німеччині в 1801 р. в місті Баден Баден відкрилася першокласний готель "Бадишер Хофф", в Швейцарії в 1812 р. був побудований готель "Риги - Клестерлі", в 1859 р. відкрилася готель "Гранд Готель Швайцерхофф" в містечку Інтерлакен в центральній Швейцарії. В цей період будувалися розкішні готелі, що обслуговували представників аристократичних кіл і вищого офіцерства.

У другій половині ХІХ ст. індустрія туризму розширила сферу свого виробництва: до засобів розміщення додалися туристські фірми, у завдання яких входила організація туристських поїздок та реалізація їх споживачеві. Хрестоматійним прикладом є туристське бюро Т. Кука, створене в середині ХІХ ст. у Великобританії. Перше бюро подорожей в Німеччині - "Райзебюро Штан" - було засновано в Бреслау в 1863 р. Ця фірма мала тісні контакти з пароплавними компаніями і активно продавала морські круїзні тури.

Починаючи з 1862 р. з'являються і перші каталоги туристських поїздок, що відобразило процес розширення туристського попиту.

Перша світова війна, економічна депресія 1930 рр. і Друга світова війна справили негативний вплив на розвиток туризму. Але саме в цей період між двома світовими війнами з'явилися паростки масового туризму, розквіт якого припав на повоєнні роки.

Після Другої світової війни туризм набув дійсно масового соціального характеру. Стала формуватися індустрія відпочинку зі своїми інститутами, продуктом, виробничим циклом, методами організації і управління виробництвом. Це період масового будівництва готелів, мотелів, різного роду розважальних закладів. Розширилися готельні ланцюги, з'явилися готельні родини, стався інтенсивний ріст як в'їзного, так і виїзного туризму.

Після Другої світової війни в попиті і пропозиції на ринку туризму відбулися корінні зміни, які дають підставу говорити про те, що масовий конвеєрний туризм став поступово трансформуватися в масовий диференційований туризм. *Конвеєрний туризм* передбачає відносний примітивізм і однорідність потреб і мотивації туристів, знеособлено конвеєрний характер вироблених послуг. *Диференційований туризм* відрізняє різноманітну парадигму потреб та мотивацій туристів, множинність вузькоспеціалізованих сегментів у туристському попиті, різноманітність пропонованих послуг і яскраво виражену спеціалізацію туристських пропозицій. Перехід від конвеєрного до диференційованого туризму відбувався одночасно з переходом від ринку виробників до ринку споживачів. *Саме в цей час зароджуються нові види туризму, зумовлені індивідуальними потребами неординарних туристів.*

Туризм у сучасному світі виявляється у різних явищах, зв'язках і відносинах, що визначає необхідність його класифікації, тобто класифікації за окремими однорідними ознаками, що залежать від певних практичних цілей. Найбільш поширеною класифікацією туризму є його поділ на типи, категорії, види та форми.

Тип туризму визначається національною приналежністю туристів. У відповідності з рекомендаціями СОТ (Світова Організація Торгівлі) щодо окремої країни виділяються наступні типи туризму:

- внутрішній туризм - подорожі громадян у межах державних кордонів власної країни;
- в'їзний туризм - подорожі нерезидентів в межах державних кордонів якоїсь країни;
- виїзний туризм - подорожі резидентів однієї країни в якусь іншу країну.

Зазначені типи туризму по-різному поєднуються між собою, утворюючи такі *категорії туризму*:

- туризм у межах країни включає внутрішній і в'їзний туризм;
- національний туризм включає внутрішній і виїзний туризм;
- міжнародний туризм включає в'їзний і виїзний туризм.

Зазначені категорії можуть стосуватись окремої країни, регіону в даній країні, або до регіону, що включає декілька країн.

Функціональна класифікація видів туризму визначається метою поїздок. У відповідності з цими ознаками розрізняють такі основні *види туризму*:

- рекреаційний;
- лікувально-оздоровчий;
- пізнавальний;
- діловий;
- спортивний;
- етнічний;
- релігійний;
- транзитний;
- освітній.

Найбільш поширеними є рекреаційний та пізнавальний туризм.

Рекреаційний туризм відрізняється великою різноманітністю і може включати видовишно розважальні програми, полювання, риболовлю, музичну та художню творчість, відвідування спортивних заходів в якості глядача і т. д.

Лікувально-оздоровчий туризм обумовлений потребою в лікуванні рфноманітних захворювань і оздоровлення організму після перенесених хвороб. Тут можна говорити про тури виключно з лікувальною метою, для лікування яких-небудь важких захворювань, реабілітації після травм, аварій, операцій і лікувально-оздоровчих турах, з метою підтримки молодості, краси і здоров'я, зняття стресу і втоми.

Пізнавальний (екскурсійний) туризм, який включає поїздки з метою ознайомлення з природними та історико-культурними пам'ятками, музеями, театрами, традиціями народів у відвідуваній країні. Поїздка може включати в себе пізнавальні і рекреаційні цілі одночасно.

Діловий туризм охоплює подорожі з службовими чи професійними цілями без одержання доходів за місцем тимчасового перебування. До цього виду туризму СОТ відносить поїздки для участі у з'їздах, наукових конгресах і конференціях, виробничих нарадах і семінарах, ярмарках, виставках, салонах, а також для проведення переговорів та укладання контрактів, монтажу та налагодження обладнання. Діловий туризм включає: бізнес поїздки, конгресно-виставковий туризм, інсентив туризм (incentive - стимул, спонукання). Інсентив туризм являє собою поїздки, надані керівництвом фірми своїм співробітникам безкоштовно як заохочення за хорошу роботу. Інсентив тури, як правило, передбачають хороше якісне обслуговування по системі "все включено". Загальна частка ділового туризму становить від 10 до 20 % в міжнародному туристському обсязі.

Спортивний туризм передбачає виїзд для проведення спортивних заходів у тих чи інших країнах і регіонах. Його, у свою чергу, можна поділити на *професійний* та *аматорський туризм*. Як "спеціальний вид туризму" нас цікавить аматорський туризм, який можна поділити наступним

чином: зимові і літні, а також водні, повітряні, пустельні та гірські види спорту.

Етнічний туризм переслідує мету відвідування місця народження або походження сім'ї, а також місця проживання родичів та/або близьких. Цей вид туризму носить назву ностальгічного (nostalgie tour). Пріоритетне значення цей вид туризму має для країн, де проживають великі діаспори людей родом з інших країн. У туристів з Німеччини, наприклад, користуються популярністю поїздки до Поволжя, а у туристів з Фінляндії - на Карельську землю, Ладозьке озеро (близько 500 тис. фінів вимушено покинули ці місця у період військових дій 1939 - 1945 рр.). Поширений етнічний туризм і у китайців, діаспора яких налічує понад 60 млн осіб.

Релігійний туризм ґрунтується на релігійних потребах людей різних конфесій. Релігійний туризм можна назвати найдавнішим, його корені йдуть в незапам'ятні часи. Він має два основні різновиди: *паломницький туризм* (окремо слід виділити духовно-паломницький напрямок) і *релігійний туризм екскурсійно-пізнавальної спрямованості*. Релігійний туризм в окремих конфесіях має свої особливості.

Транзитний туризм у відповідності з рекомендаціями ВТО (Всесвітня торгова організація) включає два різновиди:

- переміщення авіапасажирів, які не в'їжджають в країну, а лише роблять пересадку на стикувальний рейс;
- переміщення туристів, які їдуть до місця кінцевого призначення з невеликою зупинкою для стикування рейсів в третій країнах.

Освітній туризм передбачає тури тривалістю від 15 днів до 3 місяців з метою підвищення кваліфікації або поглиблення знань з тих або інших дисциплін. Найбільш популярними в даний час є освітні тури з метою вивчення іноземних мов або поглиблення знань іноземної мови.

Залежно від способу організації виділяють організований і неорганізований туризм.

Організований туризм передбачає заздалегідь розроблену і організовану туристської фірмою програму подорожі для туриста/туристів відповідно до їх побажань і бюджету. Туристська фірма заздалегідь бронює і оплачує всі туристські послуги по всьому маршруту, оформляє всі необхідні виїзні документи.

Неорганізований туризм передбачає, що туристи самі, без участі та/або посередництва туристської фірми організують свою подорож. Самостійно розробляють маршрут поїздки, визначають об'єкти екскурсійного відвідування, планують місця ночівлі, оформлюють виїзні документи і т. д. Неорганізований туризм в світі дуже популярний. Насамперед у країнах, громадянство яких дозволяє подорожувати в інші країни без оформлення в'їзної візи (наприклад, громадяни країн Шенгенської угоди можуть пересуватися по всій Європі абсолютно вільно, громадянам США також не потрібна в'їзна віза в країни Шенгенської угоди). Відносно невеликі відстані, хороша транспортна мережа, можливість вільного перетину кордонів сусідніх держав, наявність багатьох екскурсійних об'єктів та інші важливі

чинники вплинули на те, що частка неорганізованого туризму в Європі становить 80 %.

За тривалістю подорожей виділяють наступні види туризму:

- короткостроковий (тури "вихідного дня", поїздки на термін до 7 днів);
- середньостроковий (тури тривалістю від 9 до 12 днів);
- довгостроковий (тури на термін від 15 до 30 днів).

За використанням транспортних засобів, задіяних в ході подорожі, можна виділити наступні види туризму:

- залізничний;
- авіаційний;
- пароплавний/водний (морський та річковий);
- автомобільний;
- автобусний;
- велосипедний;
- з використанням інших засобів пересування.

За інтенсивністю відвідування туризм можна поділити на постійний і сезонний. Під *постійним туризмом* слід розуміти відносно рівномірні відвідування туристських регіонів і об'єктів протягом усього календарного року. Під *сезонним туризмом* розуміють такі відвідування туристських регіонів, частота яких залежить від кліматичних умов регіону і суб'єктивних характеристик туристичного об'єкту. До сезонних видів можна віднести рекреаційний туризм, конгресно-виставковий туризм.

На сезонність туризму також впливає вид туризму. *Розрізняють високий, середній і низький сезони.* Високий сезон характеризується умовами найбільш повноцінного використання туристами туристських ресурсів. На сезонність того чи іншого виду туризму надають істотний вплив природно кліматичні фактори, загальнонаціональні та релігійні свята, канікули, масові заходи.

Залежно від вікової категорії туристів можна виділити наступні види туризму:

- дитячий;
- молодіжний;
- осіб середнього віку;
- осіб похилого віку.

Всесвітня туристична організація запропонувала наступну градацію туристів за віковою ознакою: діти, які подорожують з батьками (до 15 років), молодь (15 - 24 роки), економічно активні молоді туристи (25 - 44 роки), економічно активні туристи середнього віку (45 - 64 роки), туристи похилого віку (від 65 років).

В практиці роботи підприємств туристської індустрії для цілей статистики виділяють такі вікові категорії:

- 0-2 роки - інфант (немовля);
- 3-12 років - дитина;
- 14-18 років - школяр;
- 18-25 років - молодь (студенти);

- 26-45 років - дорослі;
- 46-65 років - дорослі;
- 65 років і старше - пенсіонери (літній вік).

Для планування туризму вік важливий з точки зору мотивації подорожі та фінансового забезпечення туристської поїздки.

За джерелами фінансування туризм можна поділити на комерційний і соціальний типи. *Комерційний туризм* орієнтований на отримання туристськими підприємствами прибутку, є основним джерелом для розвитку виробництва послуг. Прагнучи максимізувати прибуток, туристські фірми постійно шукають найбільш оптимальне поєднання між величиною витрат і кінцевою ціною турпродукту. Такі туристські послуги орієнтовані здебільшого на клієнтів з середнім і високим рівнем доходу.

Соціальний туризм субсидіюється з коштів, що виділяються на соціальні потреби з метою створення умов для туризму певних категорій громадян. Субсидії виділяються як з державних, так і недержавних фондів, а також благодійними організаціями. В Манільській декларації вказується, що "соціальний туризм - це мета, до якої суспільство повинно прагнути в інтересах менш забезпечених громадян".

Концепція соціального туризму базується на трьох основних принципах:

- 1) забезпечення відпочинком кожного члена суспільства шляхом залучення у сферу туризму людей з низьким рівнем доходів;
- 2) субсидювання туристських поїздок малозабезпечених громадян;
- 3) участь державних, муніципальних і громадських структур у розвитку туризму.

Дана концепція реалізована на практиці в Швейцарії, Німеччині та Франції з використанням відпускних чеків. В Україні даний тип туризму реалізується через фонди соціального страхування і представлений передусім лікувально-оздоровчим туризмом.

Останнім часом з'явилися і користуються попитом нові види туризму: екотуризм, агротуризм, екзотично-пригодницький і екстремальний туризм.

Поява на ринку нових видів послуг зумовлено багатьма факторами: науково технічним прогресом, що надають нові можливості в організації поїздок, урбанізацією, у зв'язку з якою виникає бажання зняти стрес і абстрагуватися від життєвої рутини, а при певному стабільному рівні доходу, який дозволяє подорожувати, виникає пересиченість від стандартних туристських програм.

Основна мета *екотуризму* - ознайомлення туристів з природними цінностями, екологічне виховання та освіта людей. Особливістю організації цього виду туризму є забезпечення мінімального впливу на довкілля при організації поїздок, створення мережі екологічних готелів, забезпечення туристів екологічно чистими продуктами харчування і т. д. Екотуризм включає відвідування екологічно чистих природних територій (заповідників, заказників, ботанічних садів, національних парків), не змінених або

мінімально змінених діяльністю людини. В рамках екотуризму можна виділити еколого-освітні тури, тури в екосистемах, фотополювання.

Агротуризм (сільський туризм, rural tourism) включає відвідування туристами сільській місцевості з метою відпочинку та/або організації розваг в екологічно чистих (щодо міських поселень) районах. Передумовами для його розвитку, поширення і все більшої популярності є: зростаючий рівень урбанізації, доступність для багатьох відпочинку за невисокою ціною, можливість харчування екологічно чистими і корисними свіжими продуктами, бажання побути на природі.

Основними мотивами для вибору відпочинку за типом сільського туризму можна вважати наступні:

- відсутність коштів для відпочинку на дорогому фешенебельному курорті чи в готелі;
- усталений спосіб життя в сільській місцевості;
- необхідність оздоровлення в кліматичних умовах, рекомендованих лікарем;
- близькість до природного середовища і можливість більше часу проводити на свіжому повітрі, в лісі;
- можливість харчуватися екологічно чистими продуктами;
- нагальна необхідність спокійного розміреного життя;
- можливість долучитися до іншої культури та звичаїв.

Організація агротуризму забезпечується рішенням наступних завдань: створення спеціальних туристських сіл", формування "сільських турів" з проживанням та харчуванням у сільських будинках (сім'ях), розташованих в екологічно чистих районах. Агротуризм "одного дня" широко поширений у Канаді і США. Люди можуть приїхати в сільську місцевість на поля і плантації і зібрати необхідну їм кількість фруктів або овочів. З одного боку, це є своєрідним відпочинком і розвагою для людей з міста, з іншого - економією їх грошових коштів (фрукти і овочі при самостійному зборі обійдуться набагато дешевше, ніж при їх купівлі у магазинах), а фермерам дозволяє уникнути грошових витрат на транспортування і реалізацію врожаю. У США, наприклад, молодь перед святом хеллоуїн воліє компанією або сім'єю поїхати за місто відпочити на пікнік і самим на поле вибрати вподобаний гарбуз для популярного свята.

Екзотично-пригодницький і екстремальний туризм пов'язаний з відвідуванням екзотичних місць (островів, вулканів, водоспадів, пустель і т. д.) та пригодницької діяльністю (джип сафарі, рафтинг, дайвінг, тури на слонах, верблюдах, повітряних кулях та інші).

До спеціальних видів туризму можна також віднести такий напрямок, як *таймшер*. **Таймшер** (англ. *timeshare*, «розділення часу») — право одного із власників багатоосібної власності на використання самої власності у певних часових відрізках. Найчастіше застосовується нерухомості як міжнародна система обміну відпочинком серед співвласників курортних готелів курортного типу. Час використання вимірюється у тижнях, які згруповані у три кольори: червоний (найдорожчий), білий, голубий. Такий

вид туризму з'явився на українському ринку відносно недавно, але не набув великої популярності у зв'язку зі специфічною непридатністю для українських громадян (для них основна проблема полягає в отриманні в'їзних віз у країни, на території якої вони набули таймшер, і істотних грошових витратах при організації вимушеної індивідуальної поїздки до місця кінцевого призначення).

До спеціальних видів туризму можна віднести тури, які повністю або частково характеризуються наступними ознаками:

- 1) досить рідкісні види туризму;
- 2) трудомісткі по створенню кінцевого продукту;
- 3) капіталомісткі види туризму;
- 4) тури, що поєднують ознаки різних видів туризму;
- 5) нові види туризму, зумовлені вторинними потребами людини;
- 6) види туризму з використанням нетрадиційних джерел фінансування.

До спеціальних, найбільш поширених видів туризму, які відповідають перерахованим вище вимогам, можна віднести наступні:

- 1) релігійний туризм;
- 2) діловий туризм:
 - конгресно-виставковий туризм;
 - інсентив туризм;
- 3) лікувально-оздоровчий туризм;
- 4) екологічний туризм;
- 5) туризм;
- 6) гірськолижний туризм;
- 7) екстремальний туризм;
- 8) круїзний туризм.

Категорії та кількість спеціальних видів туризму не є раз і назавжди заданими. Зі зміною потреб туристів можуть з'являтися нові спеціальні види, і в той же час ряд спеціальних видів туризму поступово може переходити у розряд ординарних і звичних.

Контрольні питання

1. За якими ознаками розроблено визначення поняття "туризм"?
2. Дайте визначення поняття "туризм".
3. Перерахуйте основні мотиви і цілі туризму.
4. Які основні етапи розвитку туризму?
5. Що таке конвеєрний і диференційований туризм?
6. Назвіть основні класифікаційні ознаки туристської діяльності.
7. Що таке спеціальні види туризму?
8. Охарактеризуйте найбільш поширені спеціальні види туризму.
9. Назвіть найбільш масові види міжнародного туризму.
10. Які різновиди туризму належать до ділового туризму?
11. Що таке транзитний туризм? Наведіть приклади.
12. Перерахуйте основні види туризму за метою поїздки.

Література

1. Александрова А.Ю. Економіка і територіальна організація міжнародного туризму. - М, 1996.
2. Биржаков М.Б. Введення в туризм. - СПб., 2001.
3. Волков Ю.Ф. Введення в готельний та туристичний бізнес. - Ростов н/Д: Фенікс, 2003.
4. Сенін В.С. Організація міжнародного туризму: Підручник. - М: Фінанси і статистика, 2003.
5. Соколова М.В. Історія туризму. - М: Академія, 2004.
6. Економіка і організація туризму: міжнародний туризм / Під ред. І.А. Рябової, Ю.В. Забаєва, О.Л. Драчевой. - М: КНОРУС, 2005.